

Isolation and the Inevitable Survival of Women during War and Post-War: A Qualitative Study in Afghanistan

Kimia Mohammadi¹ Ahmad Kalateh Sadati^{2*}, Hossein Afrasiabi³, Mahnaz Farahmand⁴

1. Ph.D. Candidate in Sociology, Yazd University, Yazd, Iran; kimia1373@yahoo.com
- 2*. Associate Professor, Department of Sociology, Yazd University, Yazd, Iran (**Corresponding Author**); asadati@yazd.ac.ir
3. Professor, Department of Sociology, Yazd University, Yazd, Iran; hafrasiabi@yazd.ac.ir
4. Associate Professor, Department of Sociology, Yazd University, Yazd, Iran; farahmandm@yazd.ac.ir

Original Article

Abstract

Background and Aim: War is an event characterized by rapid changes, profound social implications, and a traumatic phenomenon with unforeseen and unavoidable crises. Women are typically one of the most vulnerable groups affected by wars. However, research on this group has been limited. The purpose of this research is to explore the experiences of war among women who survived the conflict in Afghanistan.

Data and Method: Data collection was conducted through semi-structured interviews. Forty women who survived the war, most of whom had firsthand experience, participated in the study, sharing their insights and experiences of the war in relation to the research questions. The data were analyzed using thematic analysis.

Findings: The data analysis showed that the participants perceived war as the primary cause of life crises, which led to both social and personal isolation. The findings were divided into five main themes: female breakup, isolation, feelings of worthlessness, stigma and widowhood anxiety, and inevitable survival. The war experience posed various challenges in the participants' lives, prompting them to strive for survival.

Conclusion: The research findings indicate that the participants faced numerous personal and social adversities. However, what enabled the participants to persevere through the multitude of war-related issues and problems was individual creativity and utilizing all available resources for empowerment. This form of empowerment is a product of their war experiences and personal growth in the post-war period.

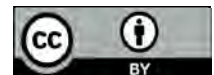
Keywords: Afghanistan, Social isolation, Survival, War, Women.

Key Message: Women survivors of the war in Afghanistan face social isolation and multifaceted problems that impact their mental and social well-being. Although some women have achieved fragile independence through individual empowerment, the psychological effects of war remain a significant burden.

Received: 16 June 2024

Accepted: 03 September 2024

Citation: Mohammadi, K., Kalateh Sadati, A., Afrasiabi, H., & Farahmand, M. (2024). Isolation and the inevitable survival of women during war and post-war: A qualitative study in Afghanistan. *Journal of Social Continuity and Change*, 3(2), 497-517. <https://doi.org/10.22034/jscc.2024.21773.1132>

Extended Abstract

Introduction

Wars have many problematic consequences for all people, including vulnerable groups such as women, children, and the elderly. Women are among the most vulnerable groups in any society. Afghanistan has been struggling with the issue of war for decades. Afghan women, in particular, have been heavily exposed to the damages caused by war, given the several decades of conflict they have endured. Over the last decades, despite their active participation in social, political and economic areas, urban insecurity, social conflicts, and the loss of family members and relatives have drained their positive energy and plunged them into various challenges. This condition has not only damaged women's lives, but has also pulled them into a cycle of life disruptions, including isolation, leading to a form of evolutionary adaptation. For this reason, the current study builds on previous research, which has paid less attention to the experiences of women and their adaptive mechanisms, focusing instead on the psychological effects of war. This study explores women's experiences in war and post-war conditions. The destructive effects of war on women deserve greater attention from the scientific community and policymakers. This is because the challenges stemming from war represent one of the most significant aspects of women's history, yet this issue remains largely overlooked by researchers and policymakers in Afghanistan.

Methods and Data

This qualitative study was conducted in Afghanistan. The sample population consisted of women survivors of war, aged 18 to 45, who had lost a family member—particularly a spouse or another relative—due to the conflict. Considering the aims of the research, semi-structured interviews were conducted with 40 participants selected through purposeful sampling. Transcribed data were analyzed using thematic analysis. Data analysis was performed inductively and manually.

Findings

Many of the participants had difficult and fragile experiences during the war. All of them had experienced the loss of their closest family members. Some had witnessed the killing of family members up close. However, women's issues begin during the war itself. Losing their closest loved ones creates many psychological issues and problems for them. But there are many more issues and problems. Poverty and economic problems, losing a guardian, taking responsibility for children, and ultimately, social isolation are among the most important issues of the participants during the war and post-war period. The data analysis showed that the participants perceived war as the primary cause of life crises, leading to social and personal problems. The findings were divided into five main themes: female breakup, isolation, feelings of worthlessness, stigma and widowhood anxiety, and inevitable survival.

The experience of war posed various challenges in the participants' lives, prompting them to strive for survival. The participants in this study talked about the isolation caused by the war. They considered war as the source of life crises, including social and individual isolation. They acknowledged that the experience of war has resulted in various challenges in their lives and finally forced them to adapt to evolution in order to survive. Women survivors of the war in Afghanistan face social harm and multifaceted problems that impact their mental and social well-being. Although some women have achieved fragile independence through individual empowerment, the psychological effects of war remain a significant burden.

Conclusion and Discussion

The findings of this research show that women in war are exposed to various social harms. After enduring the losses caused by war, they find themselves engulfed in profound life challenges and encounter multiple crises, including isolation. In light of these issues, the participants considered the war as the source of gender and women's challenges. The research findings indicate that the participants faced numerous personal and social adversities. However, what enabled the participants to persevere through the multitude of war-related issues and problems was individual creativity and utilizing all available resources for empowerment. This form of empowerment is a product of their war experiences and personal growth in the post-war period.

Ethical Considerations

Compliance with Ethical Guidelines

The ethical issues considered in this research include punctuality, respect for the values of the research participants, respect for the research process, respect for the culture of the studied society, maintaining an ideal interview atmosphere, and expressing gratitude for the participant's willingness to share their opinions. The names of the research participants were pseudonymized to maintain anonymity.

Acknowledgments

This research is derived from the first author's doctoral dissertation in Sociology, completed at the Faculty of Social Sciences, Yazd University, Iran. The authors of the article extend their gratitude to the thesis reviewers for their constructive feedback, the anonymous reviewers of the article for their valuable comments, and the participants of the research for their contributions.

Funding

No financial support was received for the research.

Authors' Contributions

K.M. conceived the presented idea, developed the conceptual framework, and conducted the field research. A.K.S. analyzed the data, coded themes, and revised the manuscript. H.A. and M.F. provided critical feedback and guidance throughout various stages of the project.

Conflicts of Interest

The authors declared no conflicts of interest.

Author's ORCID:

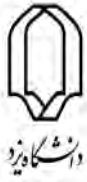
Kimia Mohammadi: <https://orcid.org/0009-0004-6142-2984>

Ahmad Kalateh Sadati: <https://orcid.org/0000-0001-5708-7758>

Hossein Afrasiabi: <https://orcid.org/0000-0003-4830-329X>

Mahnaz Farahmand: <https://orcid.org/0000-0001-8480-9373>

انزوا و بقای ناگزیر زنان در دوران جنگ و پسا جنگ؛ مطالعه‌ای کیفی در افغانستان

کیمیا محمدی^۱، احمد کلاته‌ساداتی^{۲*}، حسین افراسیابی^۳، مهناز فرهنگد^۴

۱- دانشجوی دکتری جامعه‌شناسی، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه یزد، یزد، ایران؛ kimia1373@gmail.com

۲- دانشیار جامعه‌شناسی، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه یزد، یزد، ایران (نویسنده مسئول): asadati@yazd.ac.ir

۳- استاد جامعه‌شناسی، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه یزد، یزد، ایران؛ hafrasiabi@yazd.ac.ir

۴- دانشیار جامعه‌شناسی، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه یزد، یزد، ایران؛ farahmandm@yazd.ac.ir

مقاله پژوهشی

چکیده

زمینه و هدف: جنگ رویدادی است که در آمیخته با دگرگونی‌های شتابان و تغییرات عمیق اجتماعی و در عین حال، پدیده‌ای پراسیب همراه با بحران‌های پیش‌بینی نشده و غیرقابل پیشگیری است. معمولاً زنان، از مهم‌ترین گروه‌های آسیب‌پذیر از جنگ‌ها هستند. هدف تحقیق حاضر، کشف و واکاوی تجربه جنگ در میان زنان بازمانده از جنگ در افغانستان است.

روش و داده‌ها: مطالعه کیفی حاضر در سال ۱۴۰۲ انجام شد. چهار زن بازمانده از جنگ که عمده آن‌ها تجربه بیوگی داشتند، مورد مصاحبه نیمه‌ساختاریافته قرار گرفتند. داده‌ها با روش تحلیل مضمون مورد تحلیل قرار گرفت.

یافته‌ها: تحلیل داده‌ها نشان داد که مشارکت‌کنندگان، جنگ را عامل اصلی بحران‌های زندگی از جمله انزوای اجتماعی و فردی قلمداد نمودند. یافته‌ها در قالب پنج مقوله اصلی ارائه شد که عبارتند از: *گسست زنانه، انزوا، احساس بی‌ارزشی، انگ و اضطراب بیوگی، و بقای ناگزیر*. تجربه جنگ به چالش‌های متنوع در زندگی مشارکت‌کنندگان انجامیده و آنان را وا داشت تا برای زنده ماندن تلاش کنند.

بحث و نتیجه‌گیری: نتایج نشان‌دهنده این است که مشارکت‌کنندگان در معرض آسیب‌های گوناگون فردی و اجتماعی قرار دارند. با وجود این، آنچه باعث بقای مشارکت‌کنندگان در مقابل حجم زیادی از مسائل و مشکلات جنگ بود، خلاقیت فردی و استفاده از تمام توان برای توانمندسازی است. نوعی توانمندسازی که در اثر تجربه جنگ و یادگیری‌های فردی در دوران پسا جنگ می‌باشد.

واژگان کلیدی: افغانستان، انزوا، بقای ناگزیر، جنگ، زنان.

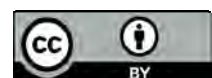
پیام اصلی: انزوای اجتماعی و مشکلات چندوجهی در میان زنان بازمانده از جنگ در افغانستان، رفاه روانی و اجتماعی آن‌ها را تحت تأثیر می‌گذارد. با توجه به این که افغانستان یکی از کشورها با طولانی‌ترین بازه‌ی مواجهه با جنگ در نیم‌قرن اخیر است، شناسایی تجربه زنان اهمیت پژوهشی و سیاست‌گذارانه دارد. در این میان، توجه به مسائل مادی و روانی زنانی که سرپرست خانوارند و یا به هر شکلی با شرایطی چون بیوگی، تجرد قطعی، خشونت و یا طلاق مواجه‌اند، جزء اولویت‌های مداخله پیشنهادی است.

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۶/۱۳

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۳/۲۷

ارجاع: محمدی، کیمیا؛ کلاته‌ساداتی، احمد؛ افراسیابی، حسین؛ و فرهنگد، مهناز (۱۴۰۳). انزوا و بقای ناگزیر زنان در دوران جنگ و پسا جنگ؛ مطالعه‌ای کیفی در افغانستان، تداوم و تغییر اجتماعی، ۳(۲)، ۴۹۷-۵۱۷. <https://doi.org/10.22034/JSCC.2024.21773.1132>

افغانستان، تداوم و تغییر اجتماعی، ۳(۲)، ۴۹۷-۵۱۷. <https://doi.org/10.22034/JSCC.2024.21773.1132>

مقدمه و بیان مسأله

جنگ یکی از پراسیب‌ترین پدیده‌ها در جوامع انسانی است. فقر، بی‌خانمانی، از دست دادن سرپرستان خانوار، معلولیت و پیامدهای بسیار روانی و اجتماعی از نتایج جنگ است. در کشورهای جهان و در شرایط فعلی، افغانستان یکی از کشورهای با سابقه طولانی جنگ‌های مدرن است. بزرگ‌ترین جنگ در افغانستان با ورود نیروهای ارتش سرخ شوروی اتفاق افتاد. کشته‌شدگان حدود ۵۰ هزار و مجروح شدگان این جنگ به تعداد ۶۶۶۹ نفر بوده است. همچنین بیش از ۵۰۰ هزار نفر به انواع بیماری‌های شدید مبتلا شدند (Liakhovsky, 2000). بعد از آن، افغانستان درگیری جنگ‌های قومی و درگیری‌های داخلی شد. در این میان، آمریکا به بهانه مبارزه با تروریسم وارد افغانستان شد و پیامدهای ناگواری را به همراه داشت. قربانیان جنگ‌های سی سال گذشته عبارت از ۱۶۰۵۳ بستری در بیمارستان که از این تعداد ۸۵.۷ درصد مرد و ۱۷.۵ درصد زیر ۱۴ سال بودند. درصد کلی مرگ‌ومیر در بیمارستان ۴.۴۱٪ بود (Spagnolello et al., 2023). بنابراین، جنگ یک صورت ظاهری همراه با پیامدهای ناگوار برای شهروندان و نظام اجتماعی دارد. جنگ همچنین یک صورت پنهان دارد که روابط و تعاملات بین قدرت و شهروندان را تغییر می‌دهد و در این میان، زنان از گروه‌هایی هستند که همیشه در معرض این تغییر در روابط قدرت‌اند.

زنان در حدود نیم قرن جنگ‌های طولانی در افغانستان تجربه تلخ بسیاری را از سر گذرانده‌اند. از دست دادن سرپرست و مواجهه با خیل معلولین در خانواده، بر عهده گرفتن مسئولیت خانواده، و فقر از مهم‌ترین مشکلات پساجنگ در میان زنان است. علاوه بر این، در زمان جنگ و حتی پساجنگ، حقوق زنان افغانستان از جمله تحصیل، حق فعالیت سیاسی و اجتماعی و حق کار و اشتغال، از جمله موضوعاتی بوده است که خواسته یا ناخواسته در کنار تغییرات و تحولات سیاسی، اجتماعی و فرهنگی دستخوش تغییر و دگرگونی شده و در نتیجه آسیب جدی دیده‌اند. از همین جهت است که بایستی گفت، زنان افغانستان در زمان جنگ به‌عنوان یکی از قشرهای آسیب‌پذیر بیشتر بحران‌های ناشی از جنگ را تجربه کردند (Yaqubi, & Mehrnoosh, 2023).

آمار دقیقی از وضعیت زنان افغانستان در دسترس نیست. مطالعات پراکنده، یک نگاه کلی نسبت به این امر نشان می‌دهد. در مطالعه‌ای که سال ۲۰۲۳ در افغانستان انجام شد، حدود ۸۵ درصد از زنان افغان گفتند که توانایی آن‌ها برای انجام فعالیت‌های درآمدزا در سه ماه گذشته کاهش یافته است. تقریباً نیمی (۴۱ درصد) در حال حاضر به‌صورت نامشخص قادر به انجام فعالیت‌های خانگی مانند خیاطی و مرغداری بودند. زنان تقریباً در تمام استان‌ها موافق بودند که بیکاری آن‌ها پیامدهای نگران‌کننده‌ای داشته است. به گفته ۹۹ درصد از زنان افغان، در مجموع، محدودیت‌های مقامات بالفعل در مورد حقوق زنان و دختران، به‌ویژه دسترسی آنها به تحصیل و اشتغال، منجر به یک فاجعه اقتصادی و اجتماعی شده است (United Nations, 2023). همچنین در گزارش دیگر آمده است که در سال ۲۰۲۳، تخمین زده می‌شود که ۲۹.۲ میلیون نفر (۶۸ درصد از کل افغان‌ها) برای زنده‌ماندن به کمک‌های بشردوستانه فوری نیاز دارند که شامل ۲۳ درصد زنان، ۵۴ درصد کودکان و ۸.۳ درصد افراد دارای معلولیت شدید است. زنان و دختران به ویژه آسیب‌پذیر هستند و به طور نامتناسبی تحت تأثیر بحران‌ها رخ می‌دهند (CARE International, 2023). همچنین گزارش بانک جهانی در مورد وضعیت شغلی زنان در افغانستان نشان می‌دهد که در میان زنانی که کار نمی‌کنند، دلایل اصلی زایمان/تربیت فرزند/کار خانگی (۴۳ درصد) و پس از آن بیکاری (۳۸ درصد) و بیماری (۱۶ درصد) بوده است. تنها ۷ درصد از زنان گزارش دادند که توسط یکی از اعضای خانواده از کار منع شده‌اند (World Bank Group, 2023).

در مقایسه با مردان، زنان آسیب‌پذیرند. اگرچه عمده کشته‌ها و معلولین جنگ‌ها را مردان تشکیل می‌دهند، اما این زنان هستند که باید پیامدهای سخت این فقدان‌ها را به دوش بکشند. زنان افغانستان نیز از این امر مستثنی نیستند. تجربه جنگ، از دست دادن

نزدیک‌ترین عزیزان و بر عهده داشتن مسئولین خانواده در کنار نیازهای عاطفی و روانی که این گروه مهم در نظام اجتماعی دارند، مهم‌ترین مسائل مرتبط با جنگ در میان زنان است. زنان افغانستان با توجه به تجربه طولانی جنگ، شرایطی سخت‌تر دارند. کوردوزو و همکاران^۱ (۲۰۰۴) اشاره کرده‌اند که سلامت روان زنان افغان بیشتر از مردان تحت تأثیر قرار گرفته است. بحران‌های ناشی از جنگ، سلامت روان زنان را در افغانستان آسیب‌پذیر کرده است. دوپری^۲ (۱۹۹۲) زنان بازمانده از جنگ در افغانستان را ساکن‌دار زندگی خانوادگی معرفی کرده است که نتیجه آن در تحقیق میلر و همکاران^۳ (۲۰۰۸) نشان داده شده است که پیامدهای منفی سلامت روان زنان در مقایسه با مردان بیشتر است. همچنین شالت و همکاران^۴ (۲۰۰۴) نشان دادند ۹۶ درصد از زنان در شرایط پس از جنگ از سلامت روانی برخوردار نبودند. اگرمن و پانتربریک^۵ (۲۰۱۰) نیز رنج اجتماعی و تاب‌آوری در افراد مخصوصاً زنان را اشاره کرده‌اند. علاوه بر این کودکان نیز به عنوان گروهی آسیب‌پذیر متأثر از پیامدهای جنگ هستند (رضاپور میرصالح و همکاران، ۱۴۰۲) که فشار آن بر مادران و زنان است.

زن بودن در یک کشور بی‌توسعه، علاوه بر مسائل مستقیم ناشی از جنگ، دربرگیرنده مسائل غیرمستقیم دیگر نیز می‌باشد. همان‌طور که گفته شد زنان افغانستانی، نه فقط از جنگ، بلکه از تعارضات ناشی از بی‌توسعه‌گی، تعارضات فرقه‌ای و قومی، و دیگر آسیب‌ها رنج می‌برند. به‌طورمثال، راسخ و همکاران^۶ (۱۹۹۸) اثرات ترکیبی آسیب‌های ناشی از جنگ و نقض حقوق بشر را تهدیدکننده سلامت زنان افغان دانسته‌اند. به‌طور مثال، تقریباً ۹۶ درصد از زنان از دسترسی به حقوق بشر ناراضی بوده و از عدم آن شکایت داشتند. یکی از مهم‌ترین پیامدهای جنگ، بیوگی است. زنان بیوه، که عموماً شوهر و فرزندان خود را در جنگ‌ها از دست می‌دهند، با مسائل پیچیده روانی و اجتماعی مواجه‌اند. تا کنون مطالعه‌ای روی این گروه از زنان چه کمی و چه با روش کیفی انجام نشده است. پژوهش حاضر تلاش دارد تا درک و تجربه جنگ را در میان زنان افغانستانی واکاوی کند. بر این اساس، سؤال پژوهش حاضر این است که درک و تجربه زنان افغانستانی از جنگ چگونه است؟

ادبیات پژوهش

نتایج پژوهش آسوینورا و کیپو سونیهزی^۷ (۲۰۲۴) نشان می‌دهد که مردسالاری نابرابری‌ها را تقویت می‌کند و به جنگ دامن می‌زند، زنان در طول جنگ‌ها قربانیان جنگ هستند. نتایج پژوهش آل‌اوریمی و آنتوی بوتانگ^۸ (۲۰۲۳) در اوکراین نشان می‌دهد که جنگ یک پدیده مردانه بوده و زنان در طول جنگ‌ها به‌عنوان آموزگار، پرستار و یا هم‌حمایت‌کنندگان جنگ عمل می‌کنند. نتیجه پژوهش شومیلووا و همکاران^۹ (۲۰۲۳) نشان می‌دهد که زنان بازمانده از جنگ در اوکراین در کنار مهاجرت به کشورهای چون آمریکا از احساس گناه شدید رنج می‌برند. زیرا این گروه از زنان عزیزان خود را در جنگ‌ها از دست داده و تلاش می‌کردند تا در کشور ثانی برای وفق دادن با زندگی جدید میزان انعطاف‌پذیری خود را بالا ببرند. نتیجه پژوهش ابراهیم و همکاران^{۱۰} (۲۰۱۸) نشان می‌دهد که قرار گرفتن در معرض بردگی

¹ Cardozo et al.

² Dupree

³ Miller et al.

⁴ Scholte et al.

⁵ Eggerman and Panter-Brick

⁶ Rasekh et al.

⁷ Asuinura & Kipo-Sunyezi

⁸ Al Orami & Antwi-Boateng

⁹ Shumilova et al.

¹⁰ Ibrahim et al.

و جنگ، سلامت روانی ضعیف را برای زنان به همراه دارد. جنگ می‌تواند باعث ناراحتی روانی قابل توجهی از جمله اختلال استرس پس از سانحه، اضطراب، افسردگی و سایر علائم مرتبط با آسیب روانی و ... شود.

براساس پژوهش ماکووتسکا^۱ (۲۰۲۲) در جنگ اوکراین و روسیه، زنان بیشتر از مردان در معرض قاچاق و سوءاستفاده‌های جنسی قرار می‌گیرند. نتایج پژوهش آوا و همکاران^۲ (۲۰۲۲) در اوکراین نشان می‌دهد که تقریباً ۱۰٪ از زنان که حوادث آسیب‌زا را تجربه می‌کنند، مشکلات سلامت روانی جدی دارند و ۱۰٪ دیگر مشکلات جدی اجتماعی و روانی را تجربه می‌کنند. همچنان پژوهش ورونز و همکاران^۳ (۲۰۲۱) در فلسطین بیانگر تأثیرات منفی جنگ در میان زنان نوار غزه بوده است.

کلی و همکاران^۴ (۲۰۱۱) در کنگو نتایج نگران‌کننده‌ای در مورد زنان آسیب‌دیده از جنگ ارائه کرده‌اند. از میان زنان مورد بررسی ۱۹۳ نفر (۷۵٫۷ درصد) تجاوز جنسی را تجربه کرده‌اند. ۲۹ درصد از زنان مورد تجاوز قرار گرفتند، ۶ درصد توسط خانواده‌های خود و توسط جامعه طرد شده و ۱۳ درصد از زنان در اثر تجاوز به عنف صاحب فرزند شده‌اند. بیهوشدن، ترک شوهر، تجاوز گروهی و داشتن فرزند ناشی از تجاوز نیز به میزان زیادی در بین زنان بازمانده از جنگ دیده می‌شدند. یافته‌های نشان داد که بازماندگان آلوده به ویروس اچ‌آی‌وی در اثر تجاوز نیز مورد سرزنش و طرد اجتماعی قرار گرفته‌اند. بیش از ۹۵ درصد از زنان نتوانستند به‌موقع به مراقبت‌های پیشگیرانه پزشکی و قانونی دسترسی پیدا کرده جابجایی اجباری، خشونت جنسی، استثمار و قاچاق می‌تواند عواقب شدید و طولانی‌مدت جسمی و روانی برای زنان داشته باشد.

مرور پژوهش‌های انجام گرفته نشان می‌دهد، که مطالعاتی از این دست در افغانستان انجام نشده است. این در حالی است که زنان افغانستانی از گروه‌های آسیب‌پذیر با طولانی‌ترین بازه تجربه جنگ هستند. همچنین می‌توان گفت که بیشتر این مطالعات به ابعاد روان‌شناختی تأثیرات جنگ روی زنان و بحران‌های ناشی از جنگ در زمینه روانی زنان پرداخته‌اند. در بُعد نظری هم به جنبه‌های اقتصادی و جنسیتی جنگ بیشتر توجه شده است. با بررسی منابع موجود، تا کنون مطالعه‌ای کیفی در میان زنان افغانستانی مقیم این کشور و با تمرکز بر زنان بازمانده از جنگ انجام نشده است. خلاء مطالعات میدانی، یک مسأله اساسی در این زمینه است. از سوی دیگر بایستی در نظر داشت که این زنان، فراوانی بسیار زیادی در این کشور دارند که اکثر آن‌ها بازماندگان جنگ و نامنی سیاسی و اجتماعی هستند. خلاء پژوهشی و اهمیت تعداد زیاد این زنان در جامعه افغانستان ضرورت انجام یک مطالعه در این زمینه را روشن کرده است. لذا، تحقیق حاضر تلاش می‌کند با رویکردی جامعه‌شناختی، درک و تجربه این زنان از جنگ را بازنمایی کند.

چارچوب مفهومی

باتلر^۵ (۱۳۸۵) نظریه دراماتیک جنسیت را مطرح می‌کند، به این معنا که تصور مردان و زنان به‌عنوان خودهای مجرد و متضاد توهمی است که ناشی از عملکردهای مکرر جنسیتی ماست. همان‌طور که ما یاد می‌گیریم بسته به موقعیت از زبان استفاده کنیم، یاد می‌گیریم نقشی را به‌گونه‌ای ایفا کنیم که گویی یک مرد یا یک زن هستیم. از طریق تقلید، پاداش و تنبیه، دستورات فرهنگ و سنت‌های زبانی خود، یاد می‌گیریم که بدن، رفتار، لباس، راه رفتن و صحبت کردن خود را تنظیم کنیم. همچنین از دستور زبان و آرایه زبانی به‌گونه‌ای

¹ Makovetska

² Awuah et al.

³ Veronese et al.

⁴ Kelly et al.

⁵ Judith Butler

استفاده کنیم که جامعه و فرهنگ از ما می‌خواهند تا خود را مرد یا زن وانمود کنیم. در جنگ نیز این دیدگاه‌های نظری به ما می‌آموزد که جنگ یک امر مردانه است و جامعه است که چنین دیدگاهی را بازتولید می‌کند. این در حالی است که جنگ یک روی دیگر پنهان دارد که پیامدها و فشارهای آن روی زنان است. همان دیگری‌هایی که مردان آن‌ها را علناً به حساب نمی‌آورند، اما بعد از کشته‌شدن یا معلولیت مردان، وارد صحنه شده و همه آوار جنگ را به دوش می‌برند.

هابرماس^۱ (۱۹۹۵) دگرگونی‌های فرآیندهای فرهنگی جدید را در حالتی دوسویه یعنی اضعاف بررسی می‌کند. هابرماس آشکار می‌سازد که عقلانی‌سازی جهان زیست، بخش اساسی و ضروری برای پیشبرد امکان آزادی تلقی می‌گردد. از نظر هابرماس آداب و رسوم فرهنگی باید از جزم‌گرایی تهی شود تا بتوانیم اعتبار بین‌الذهانی اصول اخلاقی و قواعد عمل را از طریق روابط متقارن‌تر قدرت آزمایش کنیم. وی در حقیقت فرهنگ اجتماعی را با کالایی‌شدن در دنیای مدرن گره زده و از استعمار جهان زیست حرف می‌زند که باعث ایجاد نابرابری بین انسان‌ها و ضایع‌شدن گروهی از توده توسط قدرت رسانه‌ها می‌گردد. وی در کالایی‌شدن فرهنگ اجتماعی نقش رسانه‌ها را برجسته کرده است. در فرهنگ مدرن از هویت‌سازی فرهنگی سخن گفته و به این باور است که رسانه‌ها برای القای باورها و عقاید و ایجاد نابرابری‌های جنسی، قومی، مذهبی و غیره فعالیت می‌کنند. جنگ نیز یک امر مردانه است که رسانه‌ها کمتر به پیامدهای جنسی وارده بر زنان می‌پردازند. در واقع با نوعی اعوجاج رسانه‌ای مردانه، برای استعمار جهان زیست زنانه مواجهیم. این در حالی است که جهان زیست زنانه، متحمل بیشترین پیامدهای ناشی از جنگ است. در چارچوب رسانه‌ای مردانه، جنگ در آمار و ارقام کشته‌شدگان عموماً مرد، تسلیحات جنگی و تخریب اماکن خلاصه شده و کمتر به تجربه زیسته زنان و دختران بازمانده از جنگ می‌پردازد.

والتر بنیامین^۲ (۱۳۹۹) روی زنان و شهرهای امروزی صحبت می‌کند و معتقد است که زنان در شهرها در امن نیستند. به‌طور مثال، وی نظریه‌اش را در رابطه با فرهنگ اجتماعی شهری و جنسیت چنین مطرح می‌کند: بیابید لحظه‌ای در مورد رابطه بین جنسیت و برنامه‌ریزی تأمل کنیم. به‌عنوان مثال، پیاده‌روی و سرگردانی از معدود فعالیت‌های رایگان و در دسترس است که می‌تواند فشار و اضطراب کار هفتگی را از ذهن و بدن فرد دور کند. یکی از موهبت‌های شهری که برای مردم ساخته شده‌اند این است که شهروندان از جمله زنان می‌توانند آزادانه در شهرها قدم بزنند، اما هنوز در بسیاری از شهرهای بزرگ درگیری اصلی زنان در هنگام حضور در شهر مراقبت از بدنشان هست. آن تجربه ناب ذهن و بدن بی‌هدف که می‌تواند از قید افکار و اضطراب‌های روزمره رها شود و بی‌خیال در فضای اطراف ناپدید گردد برای اکثر زنان جهان غیرممکن هست.

ناامنی مزمن مانند انقباض بدن و ذهن است. حواس شش‌گانه باید متوجه خطرات احتمالی باشد و حضور فیزیکی باید تا حد امکان فشرده باشد تا احتمال آسیب به حداقل برسد حتی اگر مشکل ناامنی وجود نداشته باشد ممکن است زنان به‌صرف زن بودن حق راه رفتن و بی‌خیالی در شهر را نداشته باشند. از این منظر می‌توان گفت که فضا در زمان جنگ به شدت برای زنان ناامن شده و در واقع زنان با نوعی حاد ناامنی مواجه‌اند. در دوران جنگ زنان از دسترسی به سلاح مانند مردان محرومند، و بدتر آن که مهم‌ترین قربانیان مستقیم در مواردی چون اسارت، مهاجرت، قاچاق، خشونت جنسی و ... هستند.

¹ Habermas

² Walter Bendix Schönflies Benjamin

روش و داده‌ها

مطالعه حاضر، یک مطالعه کیفی است که در سال ۱۴۰۲ در ولایات بامیان و کابل در افغانستان انجام شده است. داده‌های این پژوهش از میدان پژوهش با استفاده از مصاحبه و نمونه‌گیری هدفمند حاصل گردیده که مستلزم رفتن در میدان و مصاحبه با زنان و دخترانی که بازمانده از جنگ‌اند. به‌منظور گردآوری داده‌ها محقق به محل زندگی زنانی رفته‌اند که در جنگ‌های بیست سال گذشته افغانستان و حوادث ناگوار آن، یکی از اعضای خانواده را از دست داده‌اند. در مصاحبه موارد انتخاب‌شده حضور یافته و محقق در محل زندگی مشارکت‌کنندگان با آن‌ها مصاحبه نمود. معیارهای ورود به مطالعه شامل کسانی بود که (۱) زن (یا دختر) باشند؛ (۲) همسر یا فرزندان (یا یکی از عزیزان درجه یک مرد) خود را در جنگ از دست داده باشند؛ و (۳) تمایل به مصاحبه داشته باشند. به این منظور از نمونه‌گیری هدفمند و گلوله برفی انجام شد. با معیار اشباع داده‌ها تعداد ۴۰ نفر وارد مطالعه شدند (جدول ۱).

جدول ۱- ویژگی‌های مشارکت‌کنندگان

شماره	نام (مستعار)	شغل	محل زندگی	سن	قربانیان جنگ
۱	نصیب	دانش‌آموز	کابل	۲۰	یک نفر
۲	فروزان	دانش‌آموز	کابل	۱۸	دو نفر
۳	حوریه	دانشجو	غزنی	۲۹	دو نفر
۴	روح‌انگیز	خانه‌دار	بامیان	۴۲	دو نفر
۵	سکینه	خانه‌دار	بامیان	۳۵	یک نفر
۶	راحله	خانه‌دار	بامیان	۳۴	دو نفر
۷	مریم	شغل آزاد	کابل	۲۳	یک نفر
۸	فاطمه	خیاط	کابل	۲۵	یک نفر
۹	گلثوم	خانه‌دار	کابل	۴۰	یک نفر
۱۰	زینب	خانه‌دار	کابل	۳۵	دو نفر
۱۱	آمنه	خانه‌دار	کابل	۳۲	دو نفر
۱۲	نجیبه	دانشجو	کابل	۲۹	دو نفر
۱۳	شازیه	خانه‌دار	کابل	۳۷	یک نفر
۱۴	خاتمه	خانه‌دار	بامیان	۴۰	یک نفر
۱۵	معصومه	خانه‌دار	کابل	۴۵	یک نفر
۱۶	نیکبخت	خانه‌دار	کابل	۴۴	یک نفر
۱۷	فاطمه	خانه‌دار	بامیان	۳۵	یک نفر
۱۸	حوا گل	خانه‌دار	بامیان	۳۰	یک نفر
۱۹	فاطمه	خانه‌دار	کابل	۴۳	یک نفر
۲۰	ملیکه	خانه‌دار	کابل	۴۰	یک نفر
۲۱	عاقله	خانه‌دار	بامیان	۳۲	یک نفر
۲۲	اقلیمه	خانه‌دار	بامیان	۲۸	یک نفر
۲۳	زرگل	خانه‌دار	بامیان	۳۹	یک نفر
۲۴	زرافشان	پلیس	کابل	۲۹	دو نفر
۲۵	آمنه	معلم	کابل	۲۶	دو نفر
۲۶	زینب	خانه‌دار	کابل	۳۳	دو نفر
۲۷	نجیبه	دانشجو	بامیان	۲۸	یک نفر
۲۸	قمر گل	خانه‌دار	بامیان	۴۴	یک نفر
۲۹	جمیله	قالی‌باف	کابل	۲۱	یک نفر
۳۰	زینب	خانه‌دار	کابل	۲۲	یک نفر
۳۱	زهرا	خانه‌دار	کابل	۲۵	یک نفر
۳۲	کبرا	دانشجو	کابل	۳۰	یک نفر
۳۳	ثریا	خانه‌دار	کابل	۴۰	یک نفر
۳۴	صفیه	خانه‌دار	کابل	۳۶	یک نفر
۳۵	صغرا	خانه‌دار	بامیان	۳۸	یک نفر
۳۶	فیضه	خانه‌دار	بامیان	۴۳	یک نفر
۳۷	مرضیه	خیاط	بامیان	۴۵	یک نفر
۳۸	آمنه	خانه‌دار	کابل	۳۷	یک نفر
۳۹	نصیب	خانه‌دار	بامیان	۳۹	یک نفر
۴۰	ضیاگل	خانه‌دار	کابل	۴۱	یک نفر

به منظور جمع‌آوری داده‌ها از مصاحبه نیمه‌ساختاریافته استفاده شد. مصاحبه، نوع گفتگوی هدفمند بین محقق و مصاحبه‌شوندگان است. شیوه‌نامه مصاحبه با مشخصاتی مانند سرفصل مصاحبه، زمان، تاریخ، مکان، مشخصات مصاحبه‌کننده، مشخصات مصاحبه‌شونده طراحی شد. در این شیوه‌نامه سؤالات اصلی نیز طراحی شد. مهم‌ترین سؤال مصاحبه‌ها این بود که «لطفاً بفرمایید که چه تجربه‌ای از جنگ داشته‌اید؟». ناظر به پاسخ مشارکت‌کنندگان سؤالات دیگری مثل راجع به مشکلات خود در دوران جنگ و پس از جنگ صحبت کنید و چگونه تلاش کردید مشکلات خود را حل کنید؟ نیز پرسیده شد. قبل از آغاز مصاحبه، توضیح مختصری در مورد اهداف پژوهش و سؤالات مصاحبه داده شد. مصاحبه‌ها به صورت کاملاً بی‌طرفانه انجام شد. حفظ کرامت، شأن انسانی و محرمانه‌بودن اطلاعات، مهم‌ترین ملاحظات اخلاقی تحقیق در طول این پژوهش بود.

تحلیل و تجزیه داده‌ها بر اساس روش تحلیل مضمون براون و کلارک^۱ (۲۰۰۶) انجام شد. این تحقیق در این مرحله با اضافه کردن متن مصاحبه‌های دیگر در روند تحلیل به دنبال احصاء کدهای اولیه، مضامین فرعی و اصلی بود. بعد از احصاء کدهای اولیه، با دسته‌بندی آن‌ها مضامین فرعی به دست آمد. در نهایت با دسته‌بندی مضامین فرعی، مضامین اصلی تحقیق به دست آمد. توجه به مبانی اعتبار در تحقیقات کیفی، مورد عنایت محققان بوده است.

یافته‌ها

تحلیل داده‌ها نشان داد که مشارکت‌کنندگان به عنوان تنها قشر آسیب‌پذیر جامعه، به صورت متوالی جنگ‌های مکرر را تجربه کرده‌اند. آن‌ها نه تنها با فقر دست‌به‌گریبان بودند بلکه در شرایط مختلف شاهد کنار گذاشته شدن عامدانه از جامعه و برنامه‌های اجتماعی هستند. مشارکت‌کنندگان خود را قربانیان مستقیم و غیرمستقیم جنگ قلمداد می‌کردند. از نظر آن‌ها، زن یا دختر بودن، یعنی آسیب‌پذیری. زن و دختر بازمانده از جنگ یا با مسائلی چون از دست دادن همسر (عزیزان) و مسائل متعاقب آن درگیر است. ترس و اضطراب دائمی، فقر، مراقبت از معلولین عموماً بازمانده از جنگ، بیکاری، نداشتن آینده، و تبعیض‌های اجتماعی، مهم‌ترین تجارب مشترک مشارکت‌کنندگان بود. از نظر آن‌ها جنگ یعنی گرسنگی و فقر؛ که در این میان زنان سرپرست خانوار مشکلات بیشتری دارند، اگرچه مسائل سایر زنان و دختران در ارتباط با فقر کم نیست. مشارکت‌کنندگان همچنین درگیر نوعی بحران هویت ناشی از جنگ هستند. شش مضمون بر ساختار شده تحقیق عبارتند از: گسست زنانه، انزوا، احساس بی‌ارزشی، انگ و اضطراب بی‌وگی، و بقای ناگزیر.

(۱) گسست زنانه

گسست زنانگی تا حدودی بیان‌کننده جداکردن و بریدن زنان از طبیعت‌های زنانه در بین زنان بازمانده از جنگ است که در واقع پیامد جنگ تلقی می‌گردد. گسست زنانه، یعنی جداشدن از طبیعت زن‌بودگی و میل به سمت نوعی مردانگی و مردبودگی. مردبودگی در پساجنگ یک تغییر هویتی آشکار و البته از سر اضطراب است. در واقع جنگ، تا حدی بر زنان فشار آورده که آن‌ها از زن بودن خود گریزان و بلکه متأثرند. روایت تعدادی از مشارکت‌کنندگان بیانگر این موضوع است:

جنگ‌ها زنان افغانستان را به این روز کشانیده تا از زن بودن بدشان بیاید. (اقلیمه ۲۸ ساله).

^۱ Braun & Clarke

وقتی ناامنی همیشه، زنان بیشتر تحت فشارهای اجتماعی و روانی قرار می‌گیرند و این را ضعف تلقی می‌کنند که باعث بیزاری از خودشان میشه. (نصیبه ۳۹ ساله).

جنگ تعادل جنسیتی یک جامعه را نابود می‌کند، نیروی فعال جامعه را از بین می‌برد و زنی که به امورات زندگی مشغول میشه مجبور است برای اینکه به زندگی برسه نوع اختلاط نقش را بپذیرد که همین باعث میشه مثل یک مرد رفتار کند تا یک زن. (زینب ۳۳ ساله).

مطابق گویه‌ها، گسست زنانگی نشان می‌دهد که فقر زنانگی، انکار طبیعت زنانه و بریدن از وجود زنانه‌ای ناشی از جنگ در دوران جنگ و پس از آن است. بیشتر مشارکت‌کنندگان چنین تجربه‌ای داشتند. شرایط و بستر جنگ، زنان را در چارچوب درگیری‌های اجتماعی وارد کرده در ابتدا باعث حذف زنان از جامعه شده، و در نتیجه فقر اقتصادی و بیکاری زنان را به همراه دارد. در مواجهه با این شرایط و در یک کشور با مشکلات عدیده اقتصادی، زنان بایستی از طبیعت زنانه فاصله گرفته، تعاملات اجتماعی را محدود کرده و منزوی شوند. این در حالی است که آن‌ها نیاز جدی به تعاملات اجتماعی و رفت و آمد در جامعه هستند. لذا، تجربه جنگ برای زنان نوع بریدن از حال و هوای زنانگی است. آن‌ها جنسیت درجه دوم هستند، و ورود به جامعه مردانه، یعنی ورود به عمق ناامنی عموماً مردانه و تهدیدکننده. لذا، نوعی گسست و بیزاری جنسیتی شکل گرفته است. در این میان، آن گروه هم که ناگزیر است وارد جامعه شود تا برای خود «نانی به کف آرد» ناگزیر است مثل مردان رفتار کند، تا بتواند به حیات اجتماعی ادامه دهد. او از جنسیت زنانه فاصله گرفته و در قالب نوعی رفتار مردانه، تلاش می‌کند به عنوان زن سرپرست خانوار نیازهای خود و خانواده‌اش را تأمین کند.

۲) انزوا

جنگ پدیده‌ای است که به از هم گسیختگی نظام اجتماعی می‌انجامد. سازوکارهای اجتماعی را دگرگون می‌کند، و برای مدتی همه چیز شکل وارونه به خود می‌گیرد. هرچند، دورکیم آن را عامل انسجام تلقی می‌کند، اما در درون جامعه جنگ‌زده انواع فعل و انفعالات اجتماعی رخ می‌دهد که زنان را به حاشیه و انزوا می‌برد. پدیده مردانه جنگ، زنان را به شکلی خاص در انزوای اجتماعی قرار می‌دهد و آن‌ها را از فعالیت‌های اجتماعی محروم می‌کند. بخشی از مشارکت‌کنندگان در این پژوهش ادعا کردند که زنان افغانستان به علت مردسالارانه بودن جامعه همواره از فعالیت اجتماعی کنار زده شده‌اند. موجودیت جنگ‌ها و درگیری‌ها باعث شده است تا زنان از فعالیت‌های اجتماعی به اندازه زیادی محروم گردند. فعالیت‌های اجتماعی به معنی حضور زنان در بازار اشتغال، فعالیت‌های مدنی، و مشارکت در برنامه‌های اجتماعی و ... است. که زنان مشارکت‌کننده به علت نبود امنیت جسمی و روانی، نمی‌توانند در آن سهیم شده و حضور قابل توجهی داشته باشند. تجربه تعدادی از شرکت‌کنندگان از این قرار است:

جنگ باعث توقف فعالیت‌های اجتماعی زنان شد و زنان را خانه‌نشین نمود. (نصیبه ۲۰ ساله).

زن‌ها و دختران زیادی بیوه و یتیم شده‌اند، بعد از آن ما هیچ‌جا نمی‌رفتیم. (روح انگیز ۴۲ ساله).

از آن روزی که همسرم را در جنگ‌ها از دست داده‌ام. در طول این چهار سال از جامعه فاصله می‌گیرم مراسم‌های شادی را خوشم نمی‌آید. (فاطمه ۲۵ ساله).

از وقتی شوهرم شهید شده خیلی بیرون نمی‌روم، فکر می‌کنم زنانی مثل من مجبورند از مردم کناره‌گیری کنند چون نه دل خوشی دارند و نه در میان مردم امن است. (نجیبه ۲۸ ساله).

انزوا به‌خصوص در مورد مشارکت‌کنندگان بیوه برجسته است و آن‌ها را در موقعیت تنهایی قرار می‌دهد. حتی اگر بیوه همیشه توسط دوست‌داشتنی‌ترین و حامی‌ترین افراد (دوستان و خانواده) حمایت شود، باز هم زمان‌هایی وجود دارد که او یک وضعیت انزوا را پشت سر می‌گذارد. زنان که بیوه‌های جنگی‌اند و همسران خود را در جنگ‌ها از دست داده‌اند، بیشتر از مسائل ناشی از بیوگی رنج می‌برند. زمانی که محدودیت‌های اجتماعی و رفتاری زنان محدود گردد، زنان ناگزیرند که در تنهایی خود فرورفته در انزوا قرار گیرند. از نظر این گروه، بیوگی برای زنان افغانستان خود یک مشکل بزرگ است و زمانی که زنان همسر خود را در جنگ از دست داده باشد، به سمت انزوا می‌روند که تبعات اجتماعی و روانی این موضوع گسترده و عمیق هست. اکثر شرکت‌کنندگان در یک وضعیت انزوای اجتماعی ناشی از بحران هویت زندگی می‌کردند.

۳) احساس بی‌ارزشی

گسست زنانه و انزوا به شکل‌گیری نوعی احساس بی‌ارزشی می‌انجامد. البته بخشی از چنین احساسی به ماهیت جامعه جنگی مربوط است. جامعه‌ای که در آن، جان انسان‌ها به راحتی قربانی می‌شود و برای زندگی و حیات ارزشی قائل نیست چه رسد به موضوع زنان. بنابراین، جنگ حادثترین شکل خشونت در جامعه انسانی است. کشته‌شدن عزیزان و یا هم‌وطنان و معلولیت آن‌ها، تجربیات روزانه زنان مشارکت‌کننده در دوران جنگ بوده است. این تجربیات اگرچه بخشی از واقعیت جنگ است اما ساخت روانی مشارکت‌کنندگان را به شدت تحت تأثیر و ترومای پس از جنگ قرار داده است. بیشتر مشارکت‌کنندگان، در بحرانی‌ترین مراحل تجربه خشونت بوده‌اند. آن‌ها با صحنه‌های مستقیم جنگ و خونریزی در طول زندگی مواجه بودند حتی بعضی از این صحنه‌ها را در دوران کودکی تجربه کرده‌اند. بدتر آن که بعضی از این صحنه‌ها، همراه با از دست دادن نزدیک‌ترین بستگان بوده است. شکل دیگر خشونت، خشونت جنسیتی است، زنان بازمانده به عنوان جنس دوم در جامعه، خشونت‌های چندگانه جنسی و جسمی را تجربه می‌کنند. تجربه شرکت‌کنندگان، بازگو کننده این واقعیت است:

چهار سال می‌شود شوهرم در جنگ کشته شده، نه کاری دارم و نه زندگی خوبی، کار پیدا نمیشه چون زن هستم و هیچ‌کس من را حساب نمی‌کند، اذیت می‌شوم زندگی برام خیلی سخت می‌گذرد. (مریم ۲۳ ساله).

خیلی می‌ترسم وقتی نام جنگ گفته میشه فکر می‌کنم که همه در میدان جنگ هستیم، حتی همه از هم می‌ترسند، همه همدیگر را آزار می‌دهند (جمیله ۲۱ ساله).

مه (من) فکر می‌کنم زنان افغانستان همیشه محروم بودند، به عدالت در تمام بخش‌ها دسترسی نداشتند و وقتی که در یک جامعه یا یک کشور مساوات نباشد امن نیست خودبه‌خود جنگ میشه و گروه‌های محروم شورش میکنند. (آمنه ۳۸ ساله).

پدرم به خاطر که نزاع خاموش شود من را به پسر برادر خود داد و بر سر خون کاکایم که جنگ راه انداخته بود خاموش شد. (ثریا ۴۰ ساله)

لذا، اگرچه پیامدهای منفی جنگ بر تمام اقشار جامعه فراوان هستند اما زنان بازمانده به صورت جدی از آن‌ها رنج می‌برند و از بیشتر امکانات زندگی محروم شده‌اند. سطح حداقلی خشونت، بی‌عدالتی‌های اجتماعی است که ارزشی برای زنان قائل نیست. این موضوع در مورد زنان بازمانده شدت و حدت بیشتری دارد. زنی که سرپرست خانوار است، نمی‌تواند از بدیهی‌ترین و ابتدایی‌ترین حقوق خود دفاع کرده یا در جستجوی آن باشد. نکته جالب این است که هنوز مسائل قومی و قبیله‌ای زنان را آسیب می‌زند. یعنی زنان نه تنها قربانی جنگ‌های ملی، بلکه آسیب‌پذیران جنگ‌های خانوادگی و قومیتی هستند. آن‌ها احساس مفراط بی‌ارزشی دارند.

۴) انگ و اضطراب بیوگی

در جامعه‌ای با نگاه جنسیتی و زن بودگی به معنای جنسیت درجه دوم اجتماعی است، بیوگی یک مسأله اجتماعی است. بیوگی یک انگ طردکننده است که زن را به درجه‌ای پایین‌تر از آنچه هست تنزل می‌دهد. این تنزل اجتماعی نه تنها در مواجهه با افراد غریبه، بلکه حتی در بین بستگان نیز اتفاق می‌افتد. علاوه بر این، زنان بیوه مورد آزار و سوء استفاده‌های جنسی قرار می‌گیرند. لذا، مشارکت‌کنندگان بیوه از تجربه سخت و مداوم ترس و نگرانی‌های ناشی از بیوگی سخن می‌گفتند. عدم تأیید اجتماعی یا تبعیض شدید علیه این زنان به وضوح پیداست و مشارکت‌کنندگان نیز از آن رنج می‌بردند. طبق نظر مشارکت‌کنندگان، چون در جامعه افغانستان مرد یا شوهر نشانه اعتبار و ارزش زن هست، لذا زنان بیوه بی‌ارزش و بی‌اعتبار تلقی می‌گردد:

مردای دور بر به من میگه زن بیچاره‌ای هستی چون همسرت را از دست داده‌ای، (فاطمه ۲۵ ساله).

دعا می‌کردم که خودم روزی بیوه شوم اما شدم، شوهرم در مزار کشته شد و به‌عنوان یک زن بیوه و بدبخت شدم. (فاطمه ۴۳ ساله).

چقدر دردناک است شوهرت و نزدیک‌ترین آدم زندگی‌ات را از دست بدهی از اول با ترسش زندگی کردم حالا که شهید شده با مشکلات ناشی از آن درگیرم. (حواگل ۳۰ ساله).

این زنان البته اگر بخواهند دوباره ازدواج کنند مردی عادی حاضر به ازدواج نیستند به خاطر فرزندان‌شان. (مریم ۲۳ ساله).

انگ اجتماعی و تهدیدکننده‌های اجتماعی ناشی از آن باعث نوعی هراس از بیوگی شده است. این زنان می‌توانند مورد سوءاستفاده جنسی قرار بگیرند یا در مجادله‌های خانوادگی مورد معامله قرار گیرند و یا در بدترین شکل آن از سوی جامعه پیروز یا رقیب، به‌عنوان غنیمت جنگی. علاوه بر این، برخی از این زنان بیان کردند که از سوی خانواده و خویشاوندان خود مجبور می‌شوند تا از جمع دوری کنند. بعضی از آن‌ها بیوه‌بودن را نوع مصیبت تلقی نمودند. تمایل به ازدواج با این زنان نیز بسیار کم است و آن‌ها موقعیت ازدواج را به خاطر اعتبار پایین یا داشتن فرزندان از دست می‌دهند.

(۵) بقای ناگزیر

زن بودن در شرایط جنگ و پس از آن و مهم‌تر از آن، سرپرست‌خانواربودن در بستر تحقیق، پایان زندگی نیست. زنان مشارکت‌کننده ناگزیر از بقاء و سازگاری‌اند. مشارکت‌کنندگان به مرور زمان دریافتند که بایستی ادامه دهند، چراکه زیستن ادامه دارد چه با جنگ و چه بدون جنگ. آن‌ها تلاش می‌کنند به هر شکلی هست، نقش فردی و خانوادگی خود را بخصوص در رابطه با مسئولیت فرزندان به‌درستی انجام دهند. بقای ناگزیر عبارت از سازگاری انسان‌ها با محیط خود به‌منظور بهبود شانس بقاء در محیط اجتماعی است. زنان مشارکت‌کننده در این پژوهش بیان داشتند که برای اینکه شانس بقای حیات اجتماعی آن‌ها میسر گردد تلاش می‌کنند تا برای ادامه حیات دست به انتخاب نوع سازگاری زده تا باعث گردد زندگی‌شان در جامعه و یا هم محیط زندگی‌شان امن باشد. برخی از این زنان بیان داشتند که بردباری و تحمل باعث می‌گردد در مقابل مشکلات زندگی داوم بیشتری حاصل نمایند.

وفق‌دادن و فراموش کردن اندوه و مصائب که در نتیجه از دست دادن شوهر و فرزند نصیب این زنان گردیده است، آنان را به انتخاب الگویی برای بقاء و حیات اجتماعی واداشته است، تا ثبات زندگی‌شان را تأمین کند. این زنان برای زندگی از جبر ناخواسته حکایت داشتند که آن‌ها را واداشته تا به‌عنوان یک زن همه‌چالش‌ها را کنار بگذارند و به روند معمول زندگی خود ادامه دهند. برخی از مشارکت‌کنندگان برای ادامه زندگی و سازگاری با بستر زندگی و محیط اجتماعی به قدرت تاب‌آوری اذعان داشته و گفتند که زنان بازمانده از جنگ باید قدرت تداوم و تلاش داشته باشند تا بتوانند موفق و سربلند به زندگی ادامه دهند. آنان ادعا کردند که هرگاه زنان این دو نیرو را در زمان جنگ ذخیره کرده باشند، تا بتوانند درس بخوانند و در جامعه حضور یابند زنان موفق هستند و از توانایی خوبی برخوردار خواهند بود.

زنان بعد از جنگ، قوی‌تر به پا خاستند و خواستند دوباره اعاده حیثیت کنند و آنان با اشتراک فعال در تمام عرصه‌های سیاست، جامعه، اقتصاد توانستند نقش‌شان را رنگین نمایند. (نصیب ۲۰ ساله).

من تا امروز برای زندگی‌ام تلاش کرده‌ام که بیشتر مشکلات را راحت‌تر تحمل کنم با دردها کنار بیایم و به زندگی ادامه دهم. (روح انگیز ۴۲ ساله).

من فکر می‌کنم از بس این زنان بیچاره تحمل می‌کنند دیگه تبدیل به عادت میشن و بی تفاوت میشه به همه چیز و همه‌کس. البته آنان که بچه‌دارند یگانه دلیل تحمل‌پذیری‌شان همین اولادای‌شان هستند. (مریم ۲۳ ساله).

می‌گفتم کاش نان پیدا شود هر جا باشد کار کنم، قوی باشم و مجبور شدم خودم را تغییر دهم تا زنده بمانم، اولادایم زنده بماند. (فاطمه ۴۳ ساله).

لذا، مشارکت‌کنندگان برای سازگاری با زندگی و محیط اجتماعی تلاش می‌کردند تا نیروی انعطاف‌پذیری را در خود افزایش دهند. در نظرات پژوهش‌شوندگان، تلاش زنان در افغانستان و تحمل پیامدهای ناگوار جنگ به قدرتمندی و کسب نیروی مجدد در زندگی انجامیده است. برخی از آنان بیان داشتند که با سپری نمودن جنگ‌ها و از دست دادن همسر، فرزند و یکی دیگر از اعضای خانواده از قبل قدرتمندتر شده و برای شروع زندگی جدید تلاش می‌کنند. طبق نظر مشارکت‌کنندگان، جنگ اگرچه زنان افغانستانی را در معرض آسیب‌های گوناگون قرار داده‌است؛ اما باعث افزایش تاب‌آوری و ارتقای شناختی زنان در سطوح فردی شده است. زنان بازمانده از جنگ از انطباق تقریبی برای سازگاری با محیط اجتماعی صحبت می‌کردند. آنان بیان داشتند که برای وفق پیدا کردن با شرایط اجتماعی ناگزیر هستند خود را با شرایط وفق دهند.

بحث و نتیجه‌گیری

هدف تحقیق حاضر، کشف و واکاوی تجربه جنگ در میان زنان افغانستان است. با توجه به این که افغانستان یکی از کشورهای با طولانی‌ترین بازه در نیم‌قرن اخیر است، شناسایی تجربه این گروه از زنان اهمیت پژوهشی و سیاستگذارانه دارد. نتیجه تحقیق نشان داد که جنگ با وجود آنکه پدیده‌ای مردانه است، اما پیامدهای آن کماکان زنانه و با تأثیرات منفی بسیاری بر حیات زنان و دختران می‌باشد. مشارکت‌کنندگان در تحقیق، جنگ را پدیده‌ای هولناک برای جامعه قلمداد کرده که عواقب آن عبارتند از فقر و گرسنگی، نابسامانی اجتماعی، ترس از آینده و اما تأثیرات این جنگ بر مشارکت‌کنندگان عبارت بود از: *گسست زنانه، انزوا، احساس بی‌ارزشی، انگ و اضطراب بیوگی، و بقای ناگزیر*. بنابراین، جنگ باعث ناامنی‌های اجتماعی زیادی در بین زنان شده و آنان از پیامدهای منفی جنگ‌ها آسیب‌های فراوان دیده‌اند.

تحقیق نشان می‌دهد، جنگ باعث نوعی گریز از هویت زنانه شده است. هویتی که از اساس در پی روابط و تعاملات اجتماعی مبتنی بر غریزه از یک سو و نیازمند به تعاملات اجتماعی مدرن از سوی دیگر است. جنگ باعث از دست رفتن این هویت شده است. زنان یا به سمت انزوا و درگیر شدن با مشکلات روانی ناشی از جنگ رفته، و یا اینکه خصیصه‌ای مردانه در مواجهه با جامعه به شدت مردانه به خود گرفته‌اند. البته روشن است که زنان نه فقط با مسائل جنگ، بلکه همچنان با مسائل قومی و مذهبی نیز درگیر هستند.

مطالعه لیبلینگ^۱ (۲۰۰۴) نشان می‌دهد که جنگ باعث ازهم‌پاشی هویت فرهنگی و اجتماعی برای زنان می‌گردد. البته این موضوع به نوع نظام اجتماعی مربوط است و نه لزوماً جنگ. در نظام‌های مردسالار، کیفیت تعاملات با زنان در خانواده و در بسترهای اجتماعی به‌گونه‌ای است که می‌تواند نوعی اکراه از جنسیت به وجود آید. بیگانه‌بودن زنان با جهان زیست‌شان یا بهتر می‌توان گفت ترس جمعی در بین آن‌ها که در نتیجه انگ‌ها و سایر آزار و اذیت‌های اجتماعی ناشی می‌شود، منتج از تجربه تلخ جنگ یا قربانی شدن آنان در زمان جنگ است. البته چنین بیگانگی در شرایط جنگی می‌تواند تقویت شده یا تضعیف شود. همان‌طور که آل‌اوریمی و آنتوی بواتنگ (۲۰۲۳) در جنگ اوکراین نشان دادند زنان در طول جنگ به‌عنوان آموزگار، پرستار و یا حمایت‌کنندگان عمل کرده و این موضوع می‌تواند نگرش مثبتی نسبت به زنان شکل دهد.

سایر یافته‌ها با نتایج آسویورا و کیپو سونیهزی (۲۰۲۴) و نیز ماکوتسا (۲۰۲۲) در موضوع نابرابری علیه زنان همسو است. همچنین در رابطه با مضامین ترس و انگ و انزوا با نتایج شومیلووا و همکاران (۲۰۲۳) و ابراهیم و همکاران (۲۰۱۸) و آوا و همکاران (۲۰۲۲) و ورنز و همکاران^۲ (۲۰۲۱) همسو است. کلاریچ و همکاران^۳ (۲۰۰۷) به تأثیرات مستقیم و غیرمستقیم جنگ اشاره کرده و بر این عقیده‌اند که زنانی که در معرض آسیب‌های مستقیم جنگ نبودند، به همان اندازه در معرض آسیب‌های روانی جنگ قرار گرفتند، نسبت به زنان که به‌صورت مستقیم جنگ‌ها تجربه نمودند. لذا می‌توان اذعان کرد که مواجهه طولانی‌مدت با جنگ و عوامل استرس‌زا پس از جنگ باعث عواقب روانی جدی در زنان غیرنظامی می‌شود که تنها یکی از اختلالات در طیف گسترده واکنش‌های پس از سانحه است. عوامل استرس‌زای پس از جنگ بر شیوع بیماری‌ها تأثیری نداشتند، اما بر شدت و تعداد علائم پس از سانحه نقش داشتند. در پژوهش حاضر هم تجارب مشابهی به دست آمد.

¹ Liebling

² Veronese et al.

³ Klarić et al.

مطالعه برمن^۱ (۱۹۹۹) اشاره کرد که اگرچه زنان به‌ندرت در خط مقدم نبرد قرار می‌گیرند، اما مانند بسیاری از عرصه‌های دیگر زندگی معاصر، بار نامتناسبی از پیامدهای جنگ را به دوش می‌کشند. بسیاری از آن‌ها شکنجه را تجربه کرده‌اند یا شاهد شکنجه یا کشتن خانواده، دوستان و عزیزان بوده‌اند. استفاده از تجاوز جنسی و سایر اشکال شکنجه جنسی به‌خوبی مستند شده است. برای کسانی که مجبور به ترک خانه و کشور خود هستند، جدایی از همسر، فرزندان و سایر اعضای خانواده امری رایج است. همچنین، تحقیق لیندسی^۲ (۲۰۰۰) نشان می‌دهد که اگر جمعیت غیرنظامی اغلب هدف اصلی خصومت‌ها، به‌ویژه در جریان درگیری‌های مسلحانه غیر بین‌المللی باشد، زنان معمولاً قربانیان شدیدترین آسیب می‌شوند.

تحقیق حاضر، البته به شکل متفاوتی به نوآوری انجامیده است. مضمون بقای ناگزیر که به‌نوعی یادگیری زنان از تجربیات دوران جنگ و پساجنگ است. آن‌ها به‌مرور متوجه می‌شوند که بایستی با شرایط خلق‌شده‌ای که از جنگ‌ها پدید آمده عادت کرده و در واقع به الگوی تاب‌آوری در زندگی پساجنگ رو آورند. جنگ با قربانی کردن مردان، زندگی اقتصادی زنان را با توجه با گفته‌های شرکت‌کنندگان با بحران مالی مواجه می‌سازد. از جهت دیگر، بستر اجتماعی در افغانستان در طول تاریخ برای زنان، جنسیتی تعریف شده است. زنانی که همسر نداشته باشند، با نگاه‌های زن‌ستیزانه در جامعه روبرو شده و گاهی هم مورد آزار و اذیت جنسی قرار می‌گیرند که باعث انزوا و حاشیه‌نشینی زنان از فعالیت‌های اجتماعی می‌گردد. این شرایط، به بروز ویژگی بقای ناگزیر می‌انجامد. زنان بازمانده از جنگ مشکلات را پذیرفته و آن را به روزنه‌ای برای بقاء و مبارزه تبدیل کرده و تلاش کرده‌اند تا زندگی را با قدرت بیشتر مدیریت نموده و به تکامل فردی و اجتماعی دست یابند. زیرا در دیدگاه این گروه از زنان مشارکت‌کننده جنگ‌ها راه برای تغییر است و باعث می‌گردد زنان از محیط خانه بیرون آمده و وارد جامعه گردند؛ بنابراین در کنار محیط فعالیت، جنگ می‌تواند نقش‌های زنان را هم چنان دچار تغییرات جدی نمایند که پژوهش‌های مرور شده می‌تواند گواه این موضوع باشند.

بقای ناگزیر ابعاد دیگری دارد که در سایر تحقیقات به آن اشاره شده است. به‌طور مثال، نشان داده شد که زنان در افغانستان به‌عنوان بازیگران اجتماعی، خوش‌بین و مایل به مشارکت در روند بازسازی باشند (رستمی پووی^۳، ۲۰۰۷: ۳۱۱-۲۹۴). بعضی مشارکت‌کنندگان تحقیق حاضر نیز تجربیات مشابهی در جهت رشد و توسعه آموزش در خانواده یا میان اقوام یا محله و روستا را داشتند. در واقع، در این موارد با نوعی خلاقیت مواجهیم که تلاش به بقاء را به همراه دارد. همچنان که وایلی^۴ (۲۰۰۳) در این زمینه اشاره کرده است که هر تغییر واقعی، نه از تجویز الگوهای غربی، بلکه با توانمندساختن زنان افغان به‌عنوان عوامل خودمختار با حق تعیین برنامه‌های زندگی‌شان، حاصل می‌شود.

بنابراین، جنگ یک شرایط متناقض به وجود می‌آورد. از یک سو و در شکلی گسترده باعث انزوا و گریز از هویت زنانه، ترس و احساس بی‌ارزشی و خشونت می‌شود. و از سوی دیگر، زنان را به کنشگرانی فعال تبدیل می‌کند که ناخواسته وارد اجتماع شوند. به‌خصوص زنان سرپرست خانوار که ناگزیر از تلاش برای بقاء و امرار معاش هستند. آن‌ها وارد جامعه شده و با تلاشی خستگی‌ناپذیر و با نشان دادن نوعی هویت مردانه تلاش می‌کنند که خانواده خود را حفظ و حمایت کنند. چنین زنانی هرچند نوعی اخلاق مقاومت را توسعه

¹ Berman

² Lindsey

³ Rostami Povey

⁴ Wylie

داده‌اند، اما واقعیت این است که فاصله زیادی از مرزهای هویت جنسی گرفته و ناگزیرند در یک نظام مردسالار به‌گونه‌ای مردانه مبارزه کنند. آن‌ها مشکلات روانی بسیاری را تجربه کرده و درد و رنج‌های جسمی و اجتماعی رنج می‌برند.

به لحاظ نظری یافته‌های تحقیق در چارچوب نظریه‌های ارائه شده در تحقیق قابل تبیین است. طبق نظریه والتر (۱۳۹۹) زبان جنگ، زبان مردانه است که شیوه رفتار و تعاملات زنان را تعیین کرده و بر آن سلطه و هژمونی دارد. دستورات فرهنگی و سنت‌های زبانی در یک بستر، در زمان جنگ غنای بیشتری یافته و زنان را در یک شرایط متعارض از گریز هویتی قرار می‌دهد. مطابق نظریه هابرماس (۱۹۹۵) آداب و رسوم فرهنگی رفتار نوعی جزم‌گرایی است که به نابرابری بین انسان‌ها می‌انجامد. تحقیق حاضر اگرچه نقش رسانه‌ها را نشان نداد، اما به صورت غیرمستقیم، می‌توان گفت که فضای جنگ و پساجنگ، فضای نابرابری علیه زنان است که زمینه گفتگو را فراهم نمی‌آورد. زیست‌جهان زنانه مورد استعمار مردان و تحت سلطه آنان است. در نهایت این که طبق نظریه والتر بنیامین (۱۳۹۹) می‌توان گفت در شهرهای غزنین، کابل و بامیان (بستر تحقیق حاضر) فضای شهری و زیست مردانه است که به کاهش عدالت جنسیتی و افزایش ناامنی‌های اجتماعی در بین مشارکت‌کنندگان انجامیده است. البته بایستی اشاره کرد که در جوامع جنگ‌زده، فضای شهری مردانه‌تر می‌شود. این امر به‌خصوص در جوامع در حال توسعه شدت بیشتری دارد. زن در این جوامع با پیش‌فرض محرومیت از حقوق اجتماعی، ناگزیر از انزوای اجتماعی شدت‌یافته‌تر است.

تشکر و قدردانی

این پژوهش برگرفته‌شده از رساله دکتری نویسنده اول در رشته جامعه‌شناسی اقتصادی و توسعه است که در دانشکده علوم اجتماعی دانشگاه یزد به انجام رسیده است. نویسندگان مقاله از نظرات اصلاحی داوران پایان‌نامه، داوران ناشناس مقاله و همچنین مشارکت‌کنندگان پژوهش تشکر و ابراز امتنان می‌کنند.

منابع

- باتلر، جودیت (۱۳۸۵). آشفتگی جنسیتی، (ترجمه امین قضایی)، تهران: مجله شعر.
- بنیامین، والتر (۱۳۹۹). مقالات ادبی، (ترجمه رویا منجم)، تهران: نشر علم.
- رضایور میرصالح یاسر؛ احسان‌پور رضا؛ شیروی الهه (۱۴۰۲). اثربخشی آموزش مهارت‌های ارتباطی بر بهبود اختلال‌های رفتاری و مهارت‌های اجتماعی دانش‌آموزان مهاجر افغان. *تداوم و تغییر اجتماعی* ۲(۲)، ۳۳۹-۳۵۷.
- <https://doi.org/10.22034/jssc.2023.19073.1044>

Al Orami, S., & Antwi-Boateng, O. (2023). Surviving patriarchy: Ukrainian women and the Russia-Ukraine war. *Journal of International Women's Studies*, 25(6[Article 8]), 1-17.

<https://vc.bridgew.edu/jiws/vol25/iss6/8/>

Asuinura, E. L., & Kipo-Sunyehzi, D. D. (2024). Russia-Ukraine war from a gender perspective. *African Social Science and Humanities Journal*, 5(3), 274-285.

<https://journals.jozacpublishers.com/index.php/asshj/article/view/732>

- Awuah, W. A., Mehta, A., Kalmanovich, J., Yarlagadda, R., Nasato, M., Kundu, M., Abdul-Rahman, T., Deborah Fosuah, A., & Sikora, V. (2022). Inside the Ukraine war: Health and humanity. *Postgraduate Medical Journal*, 98(1160), 408–410. <https://doi.org/10.1136/postgradmedj-2022-141801>
- Benjamin, W. (2019). *Literary articles* (Translated to Persian by Roya Monajem). Tehran: Nashr Elam Publication. [In Persian].
- Berman, H. (1999). Stories of growing up amid violence by refugee children of war and children of battered women living in Canada. *Image: The Journal of Nursing Scholarship*, 31(1), 57-63. <https://doi.org/10.1111/j.1547-5069.1999.tb00422.x>
- Braun, V., & Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3(2), 77–101. <https://doi.org/10.1191/1478088706qp063oa>
- Butler, J. (2006). *Gender trouble* (Translated to Persian by A. Ghazaei). Tehran: Majale-y Sher Publication. [In Persian].
- CARE International. (2023, December 14). *Afghanistan rapid gender analysis, 2023: Summary report of country-wide women's consultations*. Retrieved December 30, 2024, from <https://reliefweb.int/report/afghanistan/afghanistan-rapid-gender-analysis-november-2023>
- Cardozo, B. L., Bilukha, O. O., Crawford, C. A. G., Shaikh, I., Wolfe, M. I., Gerber, M. L., & Anderson, M. (2004). Mental health, social functioning, and disability in postwar Afghanistan. *JAMA: The Journal of the American Medical Association*, 292(5), 575–584. <https://doi.org/10.1001/jama.292.5.575>
- Dupree, N. H. (1992). Afghanistan: Women, society and development. In J. G. Jabbra & N. W. Jabbra (Eds.), *Women and development in the Middle East and North Africa* (pp. 30-42). Leiden, The Netherlands: Brill. https://doi.org/10.1163/9789004474130_004
- Eggerman, M., & Panter-Brick, C. (2010). Suffering, hope, and entrapment: Resilience and cultural values in Afghanistan. *Social Science & Medicine*, 71(1), 71-83. <https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2010.03.023>
- Habermas, J. (1995). Reconciliation through the public use of reason: Remarks on John Rawls's political liberalism. *The Journal of Philosophy*, 92(3), 109. <https://doi.org/10.2307/2940842>
- Ibrahim, H., Ertl, V., Catani, C., Ismail, A. A., & Neuner, F. (2018). Trauma and perceived social rejection among Yazidi women and girls who survived enslavement and genocide. *BMC Medicine*, 16(154). <https://doi.org/10.1186/s12916-018-1140-5>
- Kelly, J. T., Betancourt, T. S., Mukwege, Lipton, D. R., & VanRooyen, M. J. (2011). Experiences of female survivors of sexual violence in eastern Democratic Republic of the Congo: A mixed-methods study. *Conflict and Health*, 5(25), 1-8. <https://doi.org/10.1186/1752-1505-5-25>

- Klarić, M., Klarić, B., Stevanović, A., Grković, J., & Jonovska, S. (2007). Psychological consequences of war trauma and postwar social stressors in women in Bosnia and Herzegovina. *Croatian Medical Journal*, 48(2), 167-176. <https://hrcak.srce.hr/12928>
- Liakhovsky, A. (2000). The civil war in Afghanistan. *National Security and the Future*, 1(1), 185-212. <https://hrcak.srce.hr/18412>
- Liebling, H. (2004). A gendered analysis of the experiences of Ugandan women war survivors (Doctoral dissertation, University of Warwick). <http://webcat.warwick.ac.uk/record=b1757706~S15>
- Lindsey, C. (2000). Women and war. *International Review of the Red Cross*, 82(839), 561-580. <https://doi.org/10.1017/S1560775500184627>
- Makovetska, M. (2022). Current implications of the war in Ukraine on women's rights. *DIVA*. <https://www.diva-portal.org/smash/record.jsf?dswid=7955&pid=diva2%3A1709304>
- Miller, K. E., Omidian, P., Rasmussen, A., Yaqubi, A., & Daudzai, H. (2008). Daily stressors, war experiences, and mental health in Afghanistan. *Transcultural Psychiatry*, 45(4), 611-638. <https://doi.org/10.1177/1363461508100785>
- Rasekh, Z., Bauer, H. M., Manos, M. M., & Iacopino, V. (1998). Women's health and human rights in Afghanistan. *JAMA: The Journal of the American Medical Association*, 280(5), 449-455. <https://doi.org/10.1001/jama.280.5.449>
- Rezapour-Mirsaleh, Y., Ehsanpour, M. H., & Shirovi, E. (2024). Effectiveness of communication skills teachings on improving behavioral disorders and social skills of Afghan immigrant students. *Journal of Social Continuity and Change*, 2(2), 339-357. <https://doi.org/10.22034/jssc.2023.19073.1044>
- Rostami-Povey, E. (2007). Gender, agency and identity, the case of Afghan women in Afghanistan, Pakistan and Iran. *The Journal of Development Studies*, 43(2), 294-311. <https://doi.org/10.1080/00220380601125149>
- Scholte, W. F., Olf, M., Ventevogel, P., de Vries, G.-J., Jansveld, E., Cardozo, B. L., & Crawford, C. A. G. (2004). Mental health symptoms following war and repression in eastern Afghanistan. *JAMA: The Journal of the American Medical Association*, 292(5), 585-593. <https://doi.org/10.1001/jama.292.5.585>
- Shumilova, O., Tockner, K., Sukhodolov, A., Khilchevskiy, V., De Meester, L., Stepanenko, S., ... & Gleick, P. (2023). Impact of the Russia-Ukraine armed conflict on water resources and water infrastructure. *Nature Sustainability*, 6(5), 578-586. <https://doi.org/10.1038/s41893-023-01068-x>

- Spagnolello, O., Gatti, S., Shahir, M. A. A., Afzali, M. F., Portella, G., & Baiardo Redaelli, M. (2023). Civilian war victims in Afghanistan: Five-year report from the Kabul EMERGENCY NGO hospital. *European Journal of Trauma and Emergency Surgery*, 49(3), 1401–1405.
<https://doi.org/10.1007/s00068-022-02137-0>
- United Nations. (2023). *Summary report of country-wide women's consultations*. Retrieved December 30, 2024, from:
https://unama.unmissions.org/sites/default/files/report_situation_of_afghan_women_february_2024.pdf
- Veronese, G., Cavazzoni, F., Russo, S., & Sousa, C. (2021). Risk and protective factors among Palestinian women living in a context of prolonged armed conflict and political oppression. *Journal of Interpersonal Violence*, 36(19–20), 9299–9327. <https://doi.org/10.1177/0886260519865960>
- World Bank Group. (2023). *Afghanistan gender monitoring survey baseline report*. Retrieved December 30, 2024, from:
<https://documents1.worldbank.org/curated/en/099032923214521851/pdf/P173011044714e088097f0034f16ef142f5.pdf>
- Wylie, G. (2003). Women's rights and 'righteous war': An argument for women's autonomy in Afghanistan. *Feminist Theory*, 4(2), 217–223. <https://doi.org/10.1177/14647001030042008>
- Yaqubi, A. W., & Mehrnoosh, Z. (2023). Afghan women and the issue of education: A hundred years of conflict between tradition and modernity. *Interchange*, 54(4), 465-478.
<https://doi.org/10.1007/s10780-023-09507-6>

